

tanbul 2000, s. 15, 16, 17, 19-20, 26, 29, 39, 43, 57, 61-63, 79, 125-127; Zeki Sönmez, "Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, II, 649-666; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul 2007, s. 64; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 48, 99-101, 130-167; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829: Tarih-Toplum-Ekonomi*, İstanbul 2012, s. 480-481, 498; *İlkçağlardan Günümüze Abhazya Tarihi* (ed. Stanislav Lakoba v.dğr., trc. Uğur Yağanoğlu), İstanbul 2014, s. 41-42, 45-48, 54-55, 100-102, 112-115; *Büyük Gazete*, sy. 11, İstanbul 6 Kânunusânî 1927; "Suhumi", *ABr.*, XX, 116.

MUSTAFA AYDIN

SÛFÎ ALLAHYÂR

(صوفي الله يار)

(ö. 1133/1721)

Orta Asyalı
Nakşibendî-Müceddidî şeyhi.

Semer kant yakınlarında Kettekurgân'ın Mingler köyünde doğdu. Babası Temiryâr Allahkulî'dir. On yaşına gelince babası onu Buhara medreselerine gönderdi. Burada on beş yıl öğrenim gördükten sonra güm-rük idaresine başmemur oldu. Sert mizacı yüzünden tüccarlara baskı yaptığı, güm-rük vergisi meselesinden dolayı pazardaki bir tüccara kızıp onu başından yaraladığı, Buharalı Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Hacı Habîbullah Buhârî'nin müridi olan tüccarın durumu şeyhine anlattığı, şeyhin de onun hidayete ermesi ve kendisine bağlanması için dua ettiği, bir süre sonra gönlünde tasavvuf yoluna girme arzusu doğup Şeyh Habîbullah'a mürid olduğu rivayet edilir. Bazı rivayetlere göre de Şeyh Habîbullah Buhârî kendisini müridliğe kabul etmek için Buhara'da evleri dolaşip dilencilik yapmasını, sokaklarda ciğer ve işkembe satmasını şart koşmuş, Sûfî Allahyâr da ki-bir hastalığını tedavi amacıyla önerilen ve nefse ağır gelen bu işleri yaparak müridliğe kabul edilmiştir. Habîbullah Buhârî'ye on iki yıl hizmet edip hilâfet alınca Kettekurgân'a döndü. Orada açtığı tekkede halkı irşad etmeye başladı. Bir süre sonra buradan ayrılıp Surhanderyâ vilâyetindeki Denov şehrinin Kettevahşivâr köyüne göç etti. Köyde irşad faaliyetinin yanı sıra dinî-tasavvufî eserler kaleme aldı ve burada vefat etti. Kabri bugün Özbekistan sınırları içindedir. Bazı kaynaklarda ise Allahyâr'ın Şeyh Sûfî Nevrûz Şehrisebzî'nin müridi olduğu ve 1136'da (1724) vefat ettiği öne sürülmüş, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*'de önce Sûfî Nevrûz'a, ardından Sûfî Nevrûz'un şeyhi

Habîbullah Buhârî'ye intisap ettiği kaydedilmiştir. Ölümünden sonra halifelerinden Gâyb Nazar irşada devam etmiş, onun yerine Sûfî İslâm Kerûhî geçmiştir. Sûfî Allahyâr'ın şeriata vurgu yapan ve ilmihal niteliği taşıyan eserleri Orta Asya ve Kafkaslar'da uzun süre okunmuştur.

Eserleri. 1. Sebâtü'l-âcizîn. Çağatay Türkçesi ile manzum olarak kaleme alınan akaid, ahlâk ve tasavvufa dair bir eserdir. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Taşkent, Buhara, Kazan ve Bakü'de taş baskısı yapılmıştır. Bazı baskılarında kitabın adı *Sûfî Allahyâr* olarak kayıtlıdır (Taşkent, ts.). *Sebâtü'l-âcizîn*, Özbekistan'da Kiril alfabesiyle (Taşkent, Mehnat Neşriyatı, 1991; Çolpon Neşriyatı, 1991), Kazakistan'da Arap harfleriyle (nşr. Cunis Törecan, Almatı, Arıs Neşriyatı, 2002) yayımlanmış, ayrıca Baktiyar Azim ve Kamil Kiyaz tarafından Kırgızca'ya çevrilerek Kiril alfabesiyle neşredilmiştir (Karabalta 2007). Tâceddin Yalçıkuloğlu 1211'de (1796) *Risâle-i Azîze Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* adıyla Tatarca bir şerh yazmıştır (St. Petersburg 1847; Kazan 1850; Taşkent 2000). Selâhaddin b. Râvîl es-Selîmî el-Kırânî'nin yine Tatar Türkçesi'yle kaleme aldığı şerhi de (*İrşâdü'l-âcizîn Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn*) yayımlanmıştır (Kazan 1893, 1910). Otuz-İmeni Abdürrahim'in Türkçe ve Arapça karışık olarak yazdığı *Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* ise henüz basılmamıştır (Taşkent Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 8889, vr. 1^b-61^a). Ayrıca Muhammed Ali Çukurî'nin *A'yân-ı Mâzî* ve Seyyid Habîbullah b. Seyyid Yahyâ Han'ın *Hidâyetü't-tâlibîn* adıyla birer şerh kaleme aldıkları belirtilmektedir. **2. Meslekü'l-muttaĥîn.** Fıkıh ilmine dair Farsça manzum bir eser olup 1112 (1700) yılında yazılmış ve birkaç defa yayımlanmış (Kanpûr 1290/1873; Taşkent 1900), Sûfî Allahyâr eserini Semerkant ve Buhara'daki bazı âlimlere okutup onaylarını almış, bu arada Kûzî Hoca Hâfız Hocoğlu tarafından *Hidâyetü'l-muttaĥîn* adıyla Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiştir. Yazma bir nüshası Taşkent'te Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan bu tercüme (nr. 12180) Seyfeddin Seyfullah ve Ekrem Dehkan, Kiril alfabesiyle yayımlamıştır (Taşkent 2012). **3. Murâdü'l-ârifîn.** Farsça tasavvufî bir eserdir (Taşkent 1912; nşr. Abbas Ali Vefâyî, Tahran 1387 hş./2008). Abdülhakîm b. Molla Abdürreşîd eserdeki beyitleri Tatar Türkçesi'ne çevirmiştir (Kazan 1860). Abdürrahim b. Osman Bulgarî de *Tuĥfetü't-tâlibîn fi şerhi ebyâti Murâdi'l-ârifîn* adıyla Arapça-Farsça bir eser kaleme al-

mıştır (Kâgân 1326/1908). **4. Maĥzenü'l-muĥî'n.** Akaid ve fıkıh konularına dair bu Arapça kitabın bir nüshası Taşkent'tedir (Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 4982). Ayrıca *Necâtü't-tâlibîn*, *Sirâcü'l-âcizîn*, *Fevzü'n-necât* adlı eserler Sûfî Allahyâr'a nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Kâsım b. Hasan Belhî, *Menâkıb-i İslâm Şeyh*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1590, vr. 19^a-20^a; Abdülâzîz Meczûb-i Nemengânî, *Tezkire-i Meczûb-i Nemengânî (Tezkiretü'l-evliyâ)*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2662, vr. 49^b-50^b; Nâsîrüddin Buhârî, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 63; Abid Nazar Mahdum, *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn*'i (yüksek lisans tezi, 1993). İD Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "On the Sources of Sebâtü'l-âcizîn by Sûfî Allahyâr", *TM*, XXI (2011), s. 239-253; Bedri Sarica, *Allahyâr Sûfî'nin Fevzü'n-necât*'i: *İnceleme-Metin-Sözlük* (doktora tezi, 1996), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Polâtçân Dâmollla Kayyumov, *Tazkira-i Kayyumiyy*, Taşkent 1998, I, 61-62; Tâceddin Yalçıkuloğlu, *Risâle-yi Azîze: Sebâtü'l-âcizîn Şerhi* (nşr. Bâtırbek Hasan), Taşkent 2000, s. 4-10; S. Gulomov v.dğr., *Kratkiy Katalog Sufiyskih Proizvedeniy XVIII-XX vv iz Sobraniya Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan im. Al-Biruni: [Handlist of Suŷi Manuscripts (18th-20th Centuries) in the Holdings of the Oriental Institute Academy of Sciences Republic of Uzbekistan (Biruni)]*, Berlin 2000, s. 169-171; M. Kencabek, *Termiz Tazkirası*, Taşkent 2001, s. 158-182; Hurmetçân Fikrat – Kâdir Ekber, *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Urumçi 2005, s. 283-294; *Sofî Allâyar: Halkara İlmîy Ancuman Materialları* (der. Sayfiddin Sayfullah), Taşkent-Tahran 2005; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İstanbul 2011, s. 67-71; A. Deniz Abik, "Sebâtü'l-âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azîze", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (2007), s. 28-44.

NECDET TOSUN

SUGÜRÎ

(السنوري)

Ebû Ahmed Abdurrahmân
b. Ahmed es-Sugürî el-Avârî
(1792-1882)

Dağıstanlı
Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Dağıstan'ın Sugür (Sogratl) şehrinin Avar köyünde doğdu. Tüccar bir babanın oğludur. İlk eğitimini bölgesindeki âlimlerden aldı ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Ardından dinî ilimlerin yanı sıra özellikle matematik ve astronomide tanınan Abdullah es-Sugürî'nin öğrencisi oldu. Genç yaşta Gazikumuk'a giderek Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Cemâleddin Gazikumukî'ye intisap etti ve seyrüsülükünü tamamlayıp hilâfet aldı. Daha sonra Sugür'a gelen Ga-

zikumukî'nin şeyhi Muhammed Yaragî'nin sohbetlerine katıldı ve ondan da icâzet aldı. Ayrıca hac seferi esnasında tanıştığı Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden İsmâil Kürdemirî'nin (Şîrvânî) kendisine irşad izni verdiği belirtilmektedir (Nezîr ed-Durgilî, s. 79-80).

Sugürî 1830-1859 yıllarında, Kuzey Kafkasya'da müslümanlar tarafından oluşturulan Kuzey Kafkasya imamlığı sürecinde bölge nâiblerini kontrol etmek ve İmam Şâmil ile aralarındaki ihtilâfları çözmek gibi görevler üstlendi. Şeyh Şâmil'in güvenmediği yardımcılardan olduğu için 1834'te Ruslar tarafından yakalanıp Tiflis'e götürüldü, Şeyh Şâmil de elindeki Rus esirleri onunla değiştirdi. Sugürî'nin en büyük oğlu Hacı Muhammed bir süre Şâmil'in Sogratlı nâibi olarak görev yaptı. 1859'da Şeyh Şâmil'in Ruslar tarafından esir alınması ve Cemâleddin Gazikumukî'nin İstanbul'a sürülmesiyle Kuzey Kafkasya imamlığı dağıldı. Sugürî bu süreçte Dağıstan'da Nakşibendiyye-Hâlidiyye'nin en önemli şeyhi durumuna geldi. 1877'de Çeçenler ve Dağıstanlılar'ın baş kaldırsı Ruslar tarafından bastırılınca Sugürî ikinci oğlu Muhammed Hacı'ya bir müddet sonra imam olarak tayin etti. Muhammed Hacı'nın Sugürî'ye bağlı müridlerle birlikte Ruslar'a karşı başlattığı cihad hareketi de Ruslar tarafından bastırıldı ve Muhammed Hacı idam edildi (1878). Yaşlılığından dolayı Sugürî'ye önce sürgün cezası verildi, ardından bu ceza Gazaniş'ten itibarlı bir devlet adamının kefaletiyle Kumuk kasabasında ev hapsine çevrildi. Sugürî burada halkın arasına sadece cuma namazını kırdırmak için çıkıyor, diğer günler halk onun yanına giderek ikinci vaktine kadar görülebiliyordu. Rebûlâhîr 1299'da (Mart 1882) vefat eden Sugürî, Gazaniş Mezarlığı'na defnedildi. Kabri Dağıstan'ın meşhur ziyaret yerlerindedir. Vefatının ardından halifesi İlyas Zedekarî ed-Dargî ile 1925'te idam edilen Dağıstan müftüsü ve önderlerinden Necmeddin Hutsî onun için mersiye yazmıştır (Hutsî'nin seksen bir beyitlik mersiyesi için bk. a.g.e., s. 81-85). Ölümünden sonra yerine halifelerinden Şeyh İlyas Zedekarî ed-Dargî geçmiştir. Diğer halifeleri şunlardır: Şeyh Hacı Uzun es-Saltî el-Avârî, Şeyh Muhammed el-Kigunî, Hacı Mûsâ el-Kigunî, Abdullâh el-Gimrevî, Muhammed el-Ubûdî. Sugürî'nin diğer oğulları Ahmed ve Hacı Muhammed babaları hayatta iken vefat etmiştir. Âlim ve şair olan Hacı Muhammed, Kars üzerinden Osmanlı topraklarına geçmiş ve ölünceye kadar orada yaşa-

mıştır (buradan babası ile ailesine yazdığı Arapça mektup için bk. a.g.e., s. 96-100).

Sugürî'nin tarikata yeni intisap edenler için yazdığı *el-Meşrebü'n-Nakşibendî* isimli küçük bir risalesi basılmıştır (Temirhanşura 1906). Ayrıca *Hâşiye 'alâ âdâbi'l-bahş* adlı bir eseriyle (Mahaçkale Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü) muhtemelen Şeyh Şâmil'in mücadelesi sona erdikten sonra kaleme aldığı, küfür diyarı Rusya'dan İslâm diyarına hicret etmenin gereğine dair *el-Çavîl fi vücûbi'l-hicre* adlı eseri (Princeton University Library, Yahuda Collection, c. 2867, vr. 91^a-94^a) bulunmaktadır. Sugürî Arapça ve Avarca şiirler de yazmıştır. Şeyh Şâmil'in 1845'te Prens Mihail Vorontsov kumandasındaki Rus ordusuna karşı zaferini kutlamak ve bu savaşta şehid düşenler için yazdığı otuz beyitlik Arapça kaside (*Bârikatü's-süyûfî'd-Dağıstâniyye*, s. 12-13) şiirlerine bir örnek olarak gösterilebilir.

Sugürî'nin tarikat silsilesi Cemâleddin Gazikumukî, Muhammed Yaragî, İsmâil Kürdemirî vasıtasıyla Nakşibendiyye-Hâlidiyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşmaktadır. Onun ayrıca Kadiriyye'den ve diğer bazı tarikatlardan da icâzet aldığı belirtilir (Nezîr ed-Durgilî, s. 80). Muhtemelen bu sebeple müridlerine hem zikr-i cehrî hem zikr-i hafî yaptırıyordu. Kumuk'ta mecburi ikameti sırasında cuma namazının ardından cemaate kelime-i şehâdet getirip mânasını açıkladıktan sonra on defa yüksek sesle kelime-i tevhidi tekrarlattığı, bunun ardından müridleriyle birlikte cemaatin de katıldığı sesli zikir icra ettiği belirtilmektedir. Halifelerinden Muhammed el-Ubûdî'nin henüz yolun başında oldukları için "şer'iyye" diye isimlendirdiği müridlerine sesli zikir, kalp temizliğini gerçekleştirerek mâsivâdan uzaklaşmaları da "ittibâiyye" diye adlandırıp onlara kalbî zikri telkin etmesi, Dağıstan'da Şeyh Mahmûd el-Elmâlî ile ortaya çıkan Hâlidiyye-Mahmûdiyye kolu mensuplarıncaya eleştirilmiştir. Dağıstan'da Sugürî ile Mahmûdiyye mensupları arasında Ruslar'a karşı cihadın şekli konusunda da ihtilâf çıkmış, Sugürî ve taraftarları savaşarak cihadı benimserken Mahmûdiyye mensupları müridleri eğitip yetiştirmeyi tercih etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seyyid Tâhir b. Seyyid Şeyh Abdürrahîm b. Seyyid Şeyh Ali er-Rükkâlî el-Hüseynî, *Bârikatü's-süyûfî'd-Dağıstâniyye fi ba'zî'l-ğazavâtî's-Şâmilîyye*, İstanbul 1327, s. 12-13; Hâlid Seyfullah b. Hüseyin el-Kumukî, *Mektûbât-ı Hâlid Seyfullâh ilâ fuķarâ'î ehilillâh* (nşr. Abdülcelîl Atâ el-Bekrî), Dimaşk 1426/2005, s. 101, XXIII. Mektup; Hasan

Hilmî b. Muhammed el-Kahhî, *Vesâ'ilü'l-mürîd fi resâ'ilü'l-üstâzi'l-ferîd (Mektûbâtü'l-Kahhî)* (nşr. Abdülcelîl Atâ el-Bekrî), Dimaşk 1426/2005, s. 25-26, 35-43; Nezîr ed-Durgilî, *Nühzetü'l-ezhân fi terâcimi 'ulemâ'i Dağıstân (Muslim Culture in Russia and Central Asia, IV, içinde, nşr. ve trc. M. Kemper – A. R. Şixaidov)*, Berlin 2004, s. 79-100, 128, 145-146, 150, 152-153, 163; M. Kemper, "Daghestani Shayks and Scholars in Russian Exile: Networks of Sufism, Fatwas and Poetry", *Daghestan and the World of Islam* (ed. M. Gamber – D. J. Wasserstein), Helsinki 2006, s. 97, 102; a.mlf., "Hâlidiyya Networks in Daghestan and the Question of Jihâd", *WI, XLII/1* (2002), s. 48-51, 58-71; a.mlf., "Abd al-Rahmân al-Thughûrî", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2011, fas. 1, s. 6-8.

REŞAT ÖNGÖREN

SUKÛK

(الصكوك)

Ticarî varlıklar üzerindeki şâyi hisseli mülkiyeti anlatan ve eşit değerde ihraç edilen finansal sertifikalar.

Sözlükte "finansal sertifika" anlamındaki sukûk günümüzde terim olarak bir mal, hizmet, kullanım hakkı ya da belirli bir yatırım aktivitesinin mülkiyetine dair eşit değere sahip şâyi hisseli belgeleri ifade eder (*el-Me'âşürü's-şer'iyye*, s. 238; *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmiyyi'd-düvelî*, XIX/2, s. 1208; *Mecmau'l-fıkhi'l-İslâmî*, karar nr. 178). Bu tarifile sukûkun bono ve tahvil gibi faizli yatırım araçlarından farklı, onlara alternatif olduğu ve "deyn" üzerine câiz olmadığı belirtilir. Daha geniş bir mânaya şâmil olmakla birlikte günümüzde faizsiz menkul kıymetleştirme işlemini anlatan sukûk için zaman zaman "es-sukûku'l-İslâmîyye" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamıyla sukûk İslâm tarihinde "yazılı belge, resmî tutanak, istihkak senedi/karne, ödeme emri/çek, borç senedi, mal ve yiyecek sertifikaları" mânalarına da gelen sak kelimesinden farklı bir yapıya ve işleyişe delâlet etmektedir (sak kelimesinin farklı kullanımları için bk. *Mv.F*, XXVII, 46-49; Fuâd Muhammed Ahmed Muhayyin, XIX/2, s. 868-869; ayrıca bk. SAK).

Faizsiz menkul kıymetleştirme mantığına dayanan sukûkun diğer finansal araçlardan farklı olduğu pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Faizli menkul kıymetleştirme, borçların eşit değerde ve tedavüle kabil menkul kıymetlere (senetler) dönüştürülmesidir. Bu tür senetlerin, sahibi lehine faizli alacağı temsil etmesi sebebiyle çıkarılması ve tedavülü dinen câiz görülmez. Zira fıkhta prensip olarak borç gelir getirmez. Sukûk ihracı ise (menkul kıymetleştirme) varlıkların mülki-